

Aan de hemel, hoog in de lucht

Aan de hemel, hoog in de lucht, kon ik enkele wolken voorbij zien drijven, en toen begreep ik dat ik het had overleefd. / Later stelde ik vast dat ik dubbelzag. Alle botten deden me pijn. De volgende dag borstvliesontsteking, gelukkig goed doorstaan. Maar met mijn rechteroog zag ik nog steeds dubbel, en mijn reukvermogen was ik kwijt.

Zo had de oorlog me ook ditmaal alleen maar even opzij geslingerd. Het eerste moment had ik het gevoel gehad dat ik werd opgeslokt door het gedreun en door de toch al alles opslokkende steppe en de toch al alles opslokkende rivieren, bij die ruime bocht van de Dnjepr. Onder mijn rechtersleutelbeen liep het bloed in glinsterende stroompjes naar buiten, ik keek ernaar, het hart is een krachtige pomp, en het pompte mijn bloed nu niet meer in mijn lichaam rond, maar dreef het uit mij, boem, boem. In doodsangst rende ik naar de geneeskundig officier, die mijn wond dichtdrukte en me provisorisch verbond. Ik keek toe, verbaasd over het geluk dat ik nog ademde. Een granaatsplinter had mijn rechterwang geraakt, uiterlijk was er weinig van te zien, een andere splinter zat in de rechterdij, pijnlijk, en een derde splinter had onder mijn sleutelbeen een groot bloedvat geraakt,

hemd, uniformjasje en broek waren doordrenkt van het bloed.

Het onbeschrijflijke gevoel dat je het hebt overleefd, met niets te vergelijken. Als kind de gedachte: als ik groot ben. Nu de gedachte: als ik het overleef. / Wat is er mooier dan in leven te blijven?

Het gebeurde in precies dezelfde omgeving als waar we twee jaar geleden in dezelfde tijd hadden gezeten. Ik kon me alles goed herinneren, ik herkende de omgeving meteen weer, de wegen, alles nog steeds hetzelfde. Maar de wegen waren er sindsdien niet beter op geworden. We lagen bij een verwoest dorp, de meeste tijd onder vuur. 's Nachts was het al zo koud dat het water in de emmer bevroor. Ook op de tenten lagen ijskorsten. / Onze terugtocht was één grote vuurstreep, vreselijk om te zien. En ontnuchterend om erover na te denken. Alle stromijten stonden in brand, alle kolchozen stonden in brand, juist de huizen bleven meestal overeind. De bevolking moest naar achteren geëvacueerd worden, maar dat kon maar gedeeltelijk worden doorgevoerd, voor een groot deel waren de mensen niet weg te krijgen, het kon hun niet schelen of ze werden doodgeschoten, maar weg wilden ze in elk geval niet.

En de oorlog woedde voort, voor de een voorwaarts, voor de ander achterwaarts, maar altijd jachtig, hoogst bloederig en onbegrijpelijk.

Nog op de dag dat ik gewond raakte werd ik met de ziekenauto weggebracht. Als er niet een grote vrachtwagen ter begeleiding beschikbaar was gesteld, waren we in de modder blijven steken, meteen buiten het dorp al. Zo ging het tot aan de hoofdverbandplaats, waar mijn wonden provisorisch dichtgenaaid werden. Ik keek bij het naaien toe, opnieuw met grote verbazing. / De kleren die ik eind oktober had aangetrokken, had ik bijna een maand aan mijn lijf gedragen, het hemd was letterlijk zwart toen ze het me uittrokken.

Ik zag een dokter die probeerde een sigaret aan te steken en

daarbij vijf lucifers afbrak. Hij stond er met een hangend hoofd bij, tot een verpleegster van het Rode Kruis hem de lucifers uit handen nam. Na twee trekjes, die hij met gesloten ogen lang in zijn longen vasthield, stootte de dokter een paar flarden uit en wankelde tussen de bloederige stretchers weg.

Twee dagen later reisden we verder. Op een bepaald ogenblik kieperden we bijna om met onze wagen, we waren een onzichtbare sloot in gegleden. Toen de anderen de wagen eruit getrokken hadden, zat voor en achter ons de weg dicht, want het was flink gaan sneeuwen. We hadden de hele ochtend nodig om negen kilometer ver te komen, omdat de weg met een schop moest worden vrijgemaakt, achter ons was de weg dan beter. Maar ik voelde elke rib in mijn lijf. / Ook op de hoofdverkeersweg was het vreselijk, tot zesmaal toe moesten we dekking zoeken voor vliegtuigen, die ons met boordwapens aanvielen. Bij een onverhoedse beweging ging de wond aan mijn dijbeen open. / Op het station van Dolynska werden we binnen een uur driemaal aangevalen door bommenwerpers, ik was blij dat ik daar weg kon.

In Dolynska werden hele dozen zuurtjes en chocola in onze wagon gegooid. Dat is altijd zo: als we terug moeten, worden de kampen ontruimd, voordat ze uiteindelijk in handen van de Sovjets vallen. Zuurtjes en chocola zijn het enige wat ons soldaten goeddoet, voor de rest maken we alleen maar afschuwelijke dingen mee.

Met nieuw verband om lag ik in een hospitaaltrein. De trein stond meestal stil ergens in het landschap, vanwege het drukke verkeer. We hebben er vijf dagen over gedaan om in Praag te komen en van Praag twee dagen tot in het Saargebied. / Je zou het niet voor mogelijk houden dat je van het oosten naar het uiterste westen wordt overgeplaatst, maar dat bewijst maar weer eens hoe klein het zogenaamde Groot-Duitsland is. / Om de wonden niet te laten bevriezen hadden we een loopgravenkachel in onze wagon. Mijn reukvermogen was terug, in de warmte had de stank

van etter en jodoform een verdovend effect, ik pendelde heen en weer tussen volledige helderheid en een vertroebelde geest. Slapen, slapen, slapen. – Pijn? Ik moest maar op mijn tanden bijten, zei de hospik, morfine was voor de zware gevallen. Dan ben ik dus geen zwaar geval. Bovendien reizen we westwaarts. De pijn in westwaartse richting is te verdragen. / Enkele gewonden in mijn wagon zouden spoedig weer helemaal voor in de frontlinie staan. Tijdens de reis naar het westen werden ze van louter blijdschap gezond. Wat natuurlijk een vergissing was. / En dan weer het gevoel dat alles in mijn hoofd dreunt en gonst. En opnieuw gleed ik langzaam weg in een toestand van bewusteloosheid.

Het gekerm, het gekreun, de stank van de niet goed verzorgde wonden, de stank van de vervuilde lichamen. Dat alles vermengde zich tot iets wat voor mij de essentie van de oorlog is. Ik probeerde zo veel mogelijk te slapen. Bijna iedereen in de wagon rookte. Wie de sigaret niet zelf kon vasthouden, liet zich door zijn buurman helpen. Ik kreeg schele hoofdpijn en dacht dat het kwam door de stank van etter en het vele roken. Net als de dokter op de hoofdverbandplaats hield ik de rook lang in mijn longen vast.

En bijna iedereen probeerde zijn eigen verhaal te doen. Als je je eigen verhaal vertelt, is er een vervolg.

Nu dus het Saargebied, dat zegt alles al, erg mooi is het hier niet. Het landschap gaat nog wel, maar je moet niet letten op het roet van de kolenmijnen. Het militair hospitaal waar ik lig, was vroeger een kindertehuis, naar verluidt gesticht door een mijnneigenaar, de oprit ligt vol witte kiezelstenen, die niet goed passen bij zo'n roetige omgeving. Eromheen een park met exotische bomen, gesnoeide struiken, Romeinse figuren en nog meer overdreven dingen. Vanbinnen is het gebouw sober ingericht als hospitaal, witte bedden met springveren matras. / Na de lange tijd aan het front ervaar ik het militaire hospitaal als de hemel. Vreemd dat ik hier lig en alle botten nog aan mijn lijf zitten en

vrouwen in sneeuw witte schorten me echte koffie brengen en twee kamergenoten kaartspelen, en dat ik vanbuiten kerkklokken hoor beieren. De eerste witte lakens sinds ruim een jaar. Vreemd!

Ik vind het aangenaam als de verpleegster een in witte watten gewikkelde spuit uit de doos neemt. ‘Ontspant u zich maar,’ zegt ze, ‘doe maar net alsof het niet uw pijn is.’ / Eerder had ik te maken met een dokter die niet veel belangstelling voor me had, hij zei dat hij de volgende dag zou worden afgelost. Kon mij wat schelen. / Wat fijn om weer eens aangeraakt te worden door schone handen. / Op een keer kwam ik uit een stelling in Zuid-Rusland voor een paar uur terug naar de veldkeuken, toen had ik dezelfde ervaring als nu in het militair hospitaal: ik zette grote ogen op toen ik glazen en tuinbloemen zag.

Na mijn aankomst tegen negen uur in de ochtend heb ik de hele dag in een nis op de gang gelegen, achter een wit gordijn, het was er vreselijk koud. Later kwam een dokter me onderzoeken. Tegen de avond kwam er op een zaal een bed vrij, en ik kwam daar terecht. Er was toen al een paar keer bloed bij me afgenomen, de volgende dag werd er een röntgenfoto gemaakt en waren er nog meer bloedafnames. Er volgden voor het eerst sinds lange tijd nachten waarin ik fatsoenlijk kon slapen. Het was niet koud en niet vochtig, ik kreeg geen strohalmen in mijn mond of vliegen in mijn neus.

Op 2 december werd ik geopereerd aan mijn dij en mijn sleutelbeen. Na het spuitje werd ik misselijk, alles draaide voor mijn ogen, de bedden op de zaal dreven als zeilbootjes op een meer. De palmen ontbraken er nog maar aan. Ik ging stemmen horen en voelde hoe ik van mezelf verwijderd raakte. Ik zei mijn naam, steeds weer, ik dacht dat ik nog niet helemaal de kluts kwijt was als ik mijn naam nog wist: *Veit Kolbe... Veit Kolbe...* Het laatste wat ik zag was de witte kap van een zuster die over me heen gebogen stond. Toen was ik weg.

De zusters hier komen oorspronkelijk nog uit het kindertehuis, ze zijn al behoorlijk oud en dragen lange pijen. Helaas ben ik geen kind meer. Toen ik de eerste keer van een buurman naast me een spiegelkje leende om me in bed te kunnen scheren, schrok ik van mijn geschaafde, ouwelijke gezicht. / Ik had me al zo'n dertig dagen niet meer geschoren, sinds Charkov Taganrog Voronezj Zjitymyr of weet ik veel, ik zag eruit als een bemanningslid van een onderzeeër die van een verre vaart huiswaarts keert, vreselijk. En ik moest me scheren met een geleend apparaat. Mijn eigen spullen waren bij de Rus achtergebleven, ik was net een dakloze.

Het is beangstigend hoe de tijd verstrijkt. Ik zie meteen hoe ik ouder word, ik zie het aan mijn gezicht. Alleen de oorlog blijft altijd hetzelfde. Er zijn geen jaargetijden meer, geen zomeroffensief, geen winterpauze, alleen nog maar oorlog, onafgebroken, zonder afwisseling, tenzij je het als afwisseling ziet dat de oorlog geen nieuwe slagvelden meer zoekt en naar zijn oude slagvelden terugkeert. De oorlog keert altijd terug.

Beste ouders, ik zal nog aan mijn troep schrijven dat ze mijn spullen en de drie keer soldij die ik nog tegoed heb, naar mijn huisadres sturen. Maar ik ben bang dat onze legeretros in handen van de tegenstander gevallen is, er is daarom weinig kans dat ik mijn spullen terug zal zien. Daarom vraag ik jullie me direct wat geld, briefpapier, mijn tweede scheerapparaat, een tandenborstel en tandpasta te sturen. Ik heb hier in het militair hospitaal nieuw ondergoed gekregen. / Ik krijg vast herstelverlof, dan vertel ik alles.

Er lopen hier enkele heel jonge meisjes rond, zeventien of achttien jaar, je kunt niet geloven dat ze al een cursus gedaan hebben, ze kunnen niet eens polsvoulen.

Ik houd van een zuivere geur, zoals bij Hilde in het sanatorium. Maar in het sanatorium was het niet zo warm als hier. Om de een of andere reden hadden de dokters daar gehoopt dat kou gezond

is voor longpatiënten. / Daar heb ik aan liggen denken als de middagen niet voorbij wilden. Ik weet niet of het aan de medicijnen lag, maar een paar dagen achtereen zag ik alles intensiever. Jammer genoeg deed mijn hoofd bij elke beweging pijn. En in het rechteroor hoorde ik mijn hart bonzen.

Eerst werd er gezegd dat het trommelylies was beschadigd, ik moest het oor gewoon even rust geven. Toen bleek mijn bovenkaak gebroken te zijn, op mijn wang zaten plekken die gevoelloos waren, de klank van de tanden was anders als je ertegen tikte, er ontstond zo'n holle klank. Voor het onderzoek van de kaak moest ik me volledig uitkleden, dat is ook echt nodig bij een kaakbreuk. Vaak denk je tussen een stelletje gekken te zitten. Maar de tanden waren gelukkig niet donkerder geworden, er was dus hoop dat de zenuw gespaard kon blijven. De wang was wel erg opgezwollen, als je erop drukte deed het pijn. / Elke dag werd mijn opgezwollen wang met kortegolftherapie behandeld, het gezwel moest daardoor kleiner worden, eventueel kon daardoor de beschadigde wangzenuw worden geprikkeld. Ik werd ook elke dag onder de hoogtezoon gezet. Helaas werd mijn hoofdpijn niet minder. / De wond op mijn dij genas ook maar langzaam, er kwam veel etter uit, elke ochtend was het verband groengeel, het stonk. Ik kon de knie niet echt buigen, ze zeiden dat het snel beter zou worden als de wond eenmaal dicht was. Maar de wond moest eerst een paar maal uitgesneden worden, want in de spleet die door de splinter ontstaan was, woekerde wild vlees en dat veroorzaakte een verhoging van de dij zonder dat er huid aangroeide. Als er niets aan de wond werd gedaan, zou er zich een korst vormen die eruit zou zien als een grote donkere wrat. Daarom moest het wilde vlees verwijderd worden zodat het teveel aan vlees afstierf en er zich huid kon vormen. / De dokter keek er om de paar dagen naar en sneed de wond uit, dan was alles weer vochtig en stroomde er weer bloed.

Het minste zorgen baarde me de wond onder het sleutelbeen.

In eerste instantie had ik gedacht dat het mijn dood zou worden, maar juist die wond was als eerste genezen.

Ook geluk is dus afhankelijk van de omstandigheden. Mijn rijder was door de granaat die mij verwond had, gedood. Ik treurde over zijn dood, maar ik voelde ook opluchting als ik eraan dacht. Het ongeluk van de anderen maakt bijzonder goed duidelijk dat je het er zelf goed afgebracht hebt.

Op een zondag kregen alle gewonden in het militair hospitaal vier sigaretten: een van de F., een van Keitel, enzovoort. Ik gaf ze weg, want ik had geen behoefte aan sigaretten van de F. en van Keitel. Ook kreeg ik een onderscheiding voor gewonden vanwege de pech die ik heb gehad. Vier jaar oorlog, zorgen en bezoeken, ik had mijn vrachtwagen, een Citroën, van Wenen tot aan de Wolga en van de Wolga terug naar de Dnjepr gebracht. Talloze veerbreuken, een paar asbreuken, afgebroken cardanassen, gebroken stuurstang, meermaals defecte dynamo, bevroren remtrommels, benzineleiding, benzinepomp, oliefilter, starter, in de winter urenlang onder de auto, voortdurend ruwe handen vanwege de beestachtige kou en de benzine. Als ik ergens tegenaan stootte, scheurde de huid in repen af. Het doorzettingsvermogen van de Citroën was in werkelijkheid mijn eigen doorzettingsvermogen geweest, en ik had nooit ook maar de geringste waardering geogst. En nu een onderscheiding omdat ik op het verkeerde moment op de verkeerde plaats was geweest, een onderscheiding voor drie seconden pech en voor het feit dat ik er niet vandoor was gegaan. Ik ontving de onderscheiding uiterst beheerst en deed die af zodra ik weer alleen was.

Een bakkersknecht uit de stad die ons dagelijks vers brood moest brengen, zei dat het veldhospitaal vroeger een verpleeghuis was geweest. En in zijn volkomen ontspannen vertrouwdeheid met de plek, al suggereerde hij de essentie alleen maar: het verpleeghuis was een paar jaar eerder ontruimd, het neveneffect was dat er plek voor een veldhospitaal was ontstaan, legerbed-

den. En de zachtaardige slapers die ons waren voorgegaan sliepen nu vermoedelijk in de hemel. De bakkersknecht zei dat hij van een andere bakkersknecht, die aan een ander herstelloos had geleverd, gehoord had dat daar bussen vol nieuwe patiënten waren heen gebracht, maar dat de behoefte aan brood er elke dag hetzelfde was gebleven.

Er gaat niets boven een verblijf in een militair hospitaal, je ontmoet er mensen uit alle legeronderdelen, ook personeel van achter het front. De kapitein naast me vertelde dingen van zijn verblijf in Warschau, toestanden die je vroeger nooit zou hebben geloofd, executies van burgers midden op straat.

De rechterarm van die kapitein was in zijn geheel bij het afval gegooid, in zijn gezicht was hij geel als een Chinees, en hij mocht alleen maar griesmeelpap eten. Toen hij over de executies had verteld, zei hij: 'Ik heb iets beloofd: als het stompje van mijn arm weer een beetje aangroeit, maak ik een pelgrimstocht naar Altötting. Ga je mee? Gaan we gezellig samen, toch?' / Ik trok mijn wenkbrauwen op, ik kon goed met hem opschieten, net als met iedereen, we praatten niet veel met elkaar, dat was de beste methode. Maar een gezamenlijke pelgrimstocht naar Altötting? / 'Gaan we gezellig samen,' herhaalde hij. / Reken daar maar niet op, dacht ik bij mezelf.

Toen brak bij hem een maagzweer door. Vlak voor het avondeten kreeg hij veel pijn, 's nachts begon hij plotseling te schreeuwen, en na middernacht verloor hij veel bloed, het kwam er van voren, van achteren en uit de mond uit. De verpleegsters weken niet meer van zijn bed, 's ochtends had hij de grauwe kleur van de dood, hij werd geopereerd, naar het schijnt kreeg hij veertien flessen bloed. En de dagen erna keken ze hem in alle vroegte voortdurend in zijn linkeroog om vast te stellen hoelang hij nog zou leven. Ze maakten zijn lichaam nog wel schoon van alle braaksel, maar hadden hem voor de rest opgegeven. / Een man wiens hoofd dik in het verbandgaas zat, zei: 'Ik kan niet echt

treurig zijn als iemand doodgaat, ik ben eerder blij dat er een eind is gekomen aan zijn beproeving, dat hij zijn doel heeft bereikt en het rijk van de onvergankelijke vreugde binnen gaat. Als hij naar de hel moet, is het ook goed dat hij sterft, dan kan hij niet nog meer schandelijke daden verrichten, hij zou zijn eeuwige kwelling alleen nog maar verergeren.' / Onder zijn hoofdverband kletste hij in het wilde weg voort, ik luisterde niet meer naar hem en dacht aan de vijf verloren jaren, inclusief de rekrutentijd in het laatste jaar voor de oorlog – jaren die steeds duisterder waren geworden, steeds compacter, ronde bollen waren geworden en steeds verder waren gerold. En ik dacht dat ik nu lang genoeg soldaat was geweest en dat ik naar huis wilde, voordat de kolder in mijn kop zou slaan. Ik wilde zo snel mogelijk weg, plotseling werd ik bang voor de zieken.

Toen kwamen alle aangename dingen op één dag samen: dat ik mocht opstaan en voor het eerst alleen naar het toilet mocht, zij het op krukken. Ik kon me zelfs naar het kantoor slepen om een aanvraag in te dienen voor overplaatsing naar een veldhospitaal in mijn geboortestreek, ze zeiden dat ik weg mocht als ik thuis verpleegd zou worden, op voorwaarde dat ik in Wenen een dokter zou zoeken die de wond in mijn dij zou schoonbijten. / Terwijl ik op kantoor was, was mijn bed verschoond, ik ging erop zitten en schreef naar huis dat ik weldra thuis zou komen, ik was nog wel zwak en moe, maar ik was blij dat ik voor enige tijd uit Rusland weg zou zijn, bijna iedereen liep daar iets op.

Het ging de kapitein in het bed naast het mijne weer wat beter, hij kon alleen drinken en zat urenlang in bed overeind. Maar ik had genoeg van die ziekenzaal, van het gehang en van de grappen van de dokters, die zeiden dat ze ons turners wel weer aan de rekstok zouden krijgen. Door een eigenaardige afwijking wanstrouwde ik alle opgewekte praatjes. / Ik haalde een uniform en laarzen, redelijke laarzen, al waren ze ook keihard. Alles nieuw – en tot het uniform weer afgedragen was, zouden er weer twee

jaar verstreken zijn, en dan zat er in die kleren levend en al een geestelijk verminkte, of een dode in een massagraf in Rusland. / Me ontwapenen, dat was me weer geweigerd.

Op de dag voor mijn vertrek ging ik naar het plaatselijke militair tehuis, waar ik me vol at met boterhammen met kaas en een biertje dronk. Op mijn krakende krukken liep ik door het stadje, omdat ik een paar appels wilde kopen. Maar die waren alleen verkrijgbaar tegen bonnen. Bij toeval kwam ik in een winkel waar ik weer vergeefs om fruit vroeg. Ik schikte mijn verband rond mijn dij omdat het afgegleden was. Toen zei de vrouw dat ze een kilo voor zichzelf had gekocht en dat ik dat kon krijgen. Daar stond ik dan in die zijstraat en at met een andere gewonde soldaat van de appels, en intussen kwam er een jongen nog twee mooie appels brengen. Zijn vader had vanuit zijn raam gezien hoe het ons smaakte, en toen had hij zijn jongen gestuurd. Zo is de stad Lebach Neunkirchen Homburg Merzig positief in mijn herinnering blijven hangen. / Ik heb bij mijn eerste uitstapje zo goed als geen pijn gehad, bij de wond op mijn dij trok het een beetje, verder niet erg, hinderlijk was alleen het afglijden van het verband. Maar om naar huis te reizen, daartoe is een mens betrekkelijk snel in staat.

Verrassend genoeg werd mijn vertrek met twee dagen vertraagd. Enkele hoge pieten hadden hun komst aangekondigd, en het hospitaal werd van de ene dag op de andere veranderd in een bezichtigingshospitaal, dat wil zeggen dat de gewonde manschappen minder verzorging kregen, alle verpleegsters waren druk met opruimen, wassen en schoonmaken, en ook op kantoor hadden ze andere dingen aan hun hoofd en liepen ze een achterstand op met de ontslagbewijzen. Iedereen was overal druk in de weer, alles moest mooi en schoon zijn. Op de dag van de bezichtiging was het eten bijzonder goed. Nadien moest er weer worden beknipt: dagenlang gekookte rapen en aardappelen. Gelukkig had ik er niets meer mee te maken, ik ergerde me sowieso al genoeg.

Zo verliet ik de roetige stad in het Saarland. Ik had voor vertrek een medicijn gekregen dat mijn hele lichaam doordrenkte, ik was nog volkomen suf toen de trein in Kaiserslautern in een luchtalarm terecht kwam. De trein vertrok meteen weer, ik geloof dat we geluk hebben gehad, vanuit de verte zag ik de Britse bommenwerpers behoorlijk wat lading lossen. Er waren in de omgeving ook bosbranden, vanuit de trein hoorde ik eenheden die onderweg waren om te blussen.

Traag, ontzettend traag reed de trein naar Frankfurt. Centraal station... niets. Half duizelig gaf ik mijn rugzak aan een knaap en ik was blij toen hij me in ruil voor wat brood uit mijn proviand naar het overnachtingstehuis bracht. Daar was geen plaats. In een nabijgelegen hotel kreeg ik een kamer met twee bedden. Schroeiende voetzolen en opengereten voeten van de harde laarzen. Na een lichte maaltijd van worst, brood en zwarte koffie ging ik doodop en vol knagende onrust op een bank liggen. Na ruim één jaar hoorde ik buiten voor het eerst weer een tram en straatlawaai met lachen en Duitse stemmen. Ik sliep tot de kou me om zes uur maande op te staan. Toen zat ik weer op het station te wachten, ik probeerde me voor te stellen hoe het zou zijn om thuis aan te komen. In Rusland had ik me mijn thuiskomst levendig voor de geest kunnen halen... hoe ik me door de Possingergasse zou haasten en dan via de krakende poort naar de trap zou rennen. Nu dacht ik dat dat nooit werkelijkheid zou worden.

Een hele dag en een donkere winteravond lang denderde ik door Duitsland. De stations waar de trein doorheen kwam waren niet verlicht, heel af en toe brandde er op een perron een eenzame blauwe lamp. Bijna overal waren militairen gelegerd, heel veel vluchtelingen. In de nachtelijke wirwar van treinrails wisten alleen de treinregelaars de weg, het verbaasde me toen we München binnen reden: overstappen. Ik zeulde mijn rugzak naar een coupé van de overvolle trein, dommelde in... dommelde... geen woord over mijn lippen, alleen rook in mijn longen, tegengif. /

Bij de nu opkomende neerslachtigheid voegde zich een grote lichamelijke vermoeidheid, pijnlijke ledematen, de opengereten voeten waren nog eens erger geworden, ik draaide en wendde me, af en toe vielen me onder het getob de ogen dicht. Eindelijk, om halfeen in de nacht, bereikten we Salzburg. Rillend wachtte ik in de duistere nacht, dommelde tot vijf uur 's ochtends, buiten koud en miezerig. Door mijn vermoeidheid waren mijn zenuwen versuft. Wat de laatste dagen en weken mijn innigste wens was geweest, ging nu bijna in vervulling. Maar het drong niet tot mijn bewustzijn door en ik kon niet bevatten wat ik maakte.

Het was halverwege de ochtend toen de trein Wenen binnen reed. Weer een station, Westbahnhof, na mijn lange afwezigheid leek het me een operagebouw. Herinneringen doken op en verdwenen weer, zoals alles. Verder moest ik te voet en op krukken via de Felberstraße naar huis. Niets had enig belang, alleen dat ik nog in leven was.